

LIKTOR ZOLTÁN ATTILA

KÉT „VILÁG” – EGY URALKODÓCSALÁD

Hitbizomány és feudalizmus versus ősiség és Szent Korona-tan, avagy a spanyol (jog)szemlélet megjelenése a magyar köz- és magánjogban a Habsburgok 17–18. századi Magyarországon*

BEVEZETÉS

Az utóbbi évtized(ek)ben a kora újkori politika-, gazdaság-, társadalom- vagy egyháztörténet kutatása a hazai historiográfia kedvelt témái közé emelkedett, azon belül is egyre több figyelmet kap a (16–17. századi) Habsburg–magyar kapcsolatok újragondolására. Mindezek fényében a magyar alkotmány- és jogtörténetírásnak is érdemes hozzányúlania olyan kérdésekhez, amelyek ezt a kapcsolatot a jog oldaláról is új megvilágításba helyezik. A spanyol hitbizomány (*mayorazgo*) és a magyar ősiség (*aviticitas*) átfogó szabályozása/leírása az egymástól térben meglehetősen távol lévő két országban időben nagyon is egybeesett. A kasztíliai Toro városában megtartott rendi gyűlésben (1505) rendezték az öröklési kérdések keretében a régi hitbizomány intézményének szabályait, míg Magyarországon Werbőczy Tripartituma (1514) foglalta egybe az ősiség (1351) rendszerét. A két jogintézmény egymással homlokegyenest ellentétes szemléletet jelenít meg, amely a köz- és magánjog rendszerén keresztül tökéletesen visszatükrözi az alapvetően eltérő állam- és társadalomfelfogást is, és ez látványosan megjelenik a király jogállásában, a trónbetöltés eltérő rendjében. A 16. század elején mindkét ország a Habsburgok uralma alá került, a szoros dinasztikus kapcsolatok következtében a spanyol jog (hitbizomány[i szemlélet]) bár szűk, de kimutatható hatást gyakorolt a magyar jogra, úgy a trónbetöltés rendjére¹ (1687, 1723), mint a magánjogra, utóbbira a családi hitbizományok alapításának szabályozásával² (1687, 1723).

---

* Ez a tanulmány „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült”.

¹ CJH. 1900: 1687. évi 2-3. tc., 1723. évi 1-2. tc.

² CJH. 1900: 1687. évi 9. tc., 1723. évi 50. tc.

Igaz, hogy a hitbizomány a 20. században letűnt úgy a magyar, mint az európai (oszt-rák, német stb.) jogból, Trianon és a II. világháborút követő kommunista diktatúra által okozott (jog)sérelmek miatt valamelyest kénytelen foglalkozni vele a magyar törvénykezés. Jól mutatja ezt, hogy a Kúria 2022-ben foglalkozni kényszerült egy olyan – a sajtóban csak *Esterházy-kincsek* néven elhíresült – elé került ügyel, ahol a hitbizomány, annak értelmezése fontos kérdésként szerepelt a per során. A tanulmány témáját e törvénykezési kuriózum adta.

A SPANYOL (KASZTÍLIAI) HITBIZOMÁNY (MAYORAZGO) ÉS A TRÓNÖRÖKLÉS A SPANYOL JOGBAN

Az Ibériai-félsziget országainak történetét az egész középkorban a mórokkal szembeni hadakozás kísérte végig, a majdnem nyolc évszázadon át tartó küzdelem Granada megvételével (1492) ért véget, amivel beteljesült a *reconquista*. A különböző spanyol királyságok (Kasztília, León, Aragón, Valencia, Katalónia stb.) a késő középkor folyamán egy uralkodócsalád (Trastámara) két ágának hatalma alá kerültek, amelynek kulcsfontosságú jelentősége volt a mór uralommal szembeni sikeres fellépés tekintetében. A spanyol tapasztalat azt mutatta, hogy ha sikerül ezeket a királyságokat egy koronás fő alatt egyesíteni, akkor sikerrel szabadíthatják fel a félszigetet a mór uralom alól. Ez az évszázados küzdelem nemcsak a mindennapokra, de a jogszemléletre is rányomta a bélyegét. A 13. században X. (Bölcs) Alfonz kasztíliai uralkodó (1252–1284) által kiadott törvénykódex³ (*Ley de las Siete Partidas*) – amely közjogi és magánjogi elemeket is tartalmaz – trónöröklésre és királyi hatalomra vonatkozó közjogi rendelkezései olyan szellemiséget mutatnak, amelyből egyenesen következett a 14. századi magánjogban is megjelenő családi hitbizomány (*mayorazgo*). A hitbizományi szemlélet úgy az állam (uralkodó) mint a nemesség hadi képességének, a család gazdasági-anyagi hátterének biztosítását, megőrzését állította a középpontba. Lényege abban ragadható meg, hogy az egy olyan megterhelhetetlen, elidegeníthetetlen, feloszthatatlan és elválaszthatatlan vagyontömeg (főként ingatlan), amely valamely meghatározott öröklési rend (*primogenitura, senioratus* stb.) szerint egyetlen személy – a hitbizományi birtokos – kezében összpontosul. E szemlélet határozta meg a trónbetöltés rendjét is a spanyol királyságokban, amit az alfonzi kódex szabályozott is,⁴ ahol az uralkodók tisztán örökléssel nyerték el közjogi állásukat (*successio cognatica v. castiliana*), abba a rendeknek, a rendi gyűlésnek beleszólása soha nem volt. E sajátos spanyol jogfelfogásban a férfiak és

³ O’Callaghan 2019: 36.

⁴ De Portonariis 1555: Segunda Partida, Título XV, Ley II.

a nők is örökölhettek egy ágon és egy fokon belül, ugyan a férfi primátusával, de a képviselési elvvel, amely szerint a király leányától származó leányunoka is előbb örököl, mint a király öccse.⁵ Csak zárójelben érdemes megjegyezni, hogy a jelenleg uralkodó spanyol királyi család (Bourbon) egyenes örököse a középkori uralkodócsaládnak, sőt a jelenlegi spanyol trónöröklési rend is egészében a középkori jogrenden alapul.⁶

A 15. században Kasztíliai Izabella (1474–1504) és Aragóniai Ferdinánd (1479–1516) házassága (1469) révén megnyílt a lehetősége annak, hogy a félsziget spanyol királyságait politikai szövetségben (*unión dinástica*) egyesítsék.⁷ Ez jogilag nem jelentett változást, mivel az országok továbbra is szuverén államok maradtak saját alkotmányos berendezkedéssel, hagyományokkal, külön jogrendszerrel, igaz létrehoztak szupraterritoriális kormányserveket (*consejos*), amelynek segítségével kormányozni tudták az egyre növekvő államkonglomerátumot.⁸ Nem jött létre azonban jogilag egységes Spanyolország, még a Habsburgok trónra kerülésével⁹ (1518) sem, hiszen az országok továbbra is megtartották alkotmányos szuverenitásukat, a jogilag egységes Spanyolországot majd csak a Bourbonok hozták létre a 18. században. Az országok növelésére és egyben tartására való törekvést, annak törvényi megfogalmazását tehát már 13. században megfigyelhetjük, amit a mórokkal szemben folytatott küzdelem kulcsának tekintettek. E tapasztalatból fakadt a hitbizományi felfogás.

A katolikus királyok (Ferdinánd és Izabella), illetve a spanyol Habsburgok végrendeletéből egyértelműen visszaköszön, hogy a dinasztia felfogása szerint saját jogon („*por derecho propio*”) bírta az országot, amit családi örökségnek tekintettek („*reinos y países patrimoniales*”), önmagukat pedig természetes úrnak („*señor natural*”) tartották, valamint az ország tulajdonosaként („*propietario de los dichos Estados*”) értelmezték. A Habsburgokat nem is koronázták trónra lépésük alkalmával, ezzel is kifejezendő azt, hogy ők saját jogon bírók a hatalmat, nem pedig mástól származtatva gyakorolják azt. A Habsburgok két új örökséget hoztak a spanyolhoz magukkal a 16. század elején, és már úgy tekintették, mintha az uralkodócsalád jogára alatt álló országok maguk is egy hatalmas családi hitbizomány volnának, ezt a szemléletet minden uralmuk alatt álló országra kiterjesztették akként is, hogy azok egyébként nem tartoztak egybe jogi értelemben.¹⁰ Nemzetközi jogi értelemben mint politikai entitás, mint állam sem „Spanyol Monarchia”, sem pedig „Habsburg Monarchia” nem létezett, igaz, mind Madridban, mind Bécsben voltak rá törekvések az évszázadok során, hogy azt létrehozzák.

⁵ Csekey 1917: 21.

⁶ Constitución española de 1978: Artículo 57.

⁷ Ladero Quesada 2023: 148–174.

⁸ Fernández Álvarez 1982: 7–10.

⁹ Ordenamiento de las Cortes de Valladolid de 1518, In *Cortes de los antiguos reinos de León y de Castilla*, Madrid, 1882, 260–284.

¹⁰ San Miguel Pérez 1996: 253–270.

E sajátos spanyol jogrend és felfogás mentén a 16–17. század során a (spanyol) Habsburgok minden akkori – és az esetleg uralmuk alá kerülő jövődöbéli – országuk, területeik egyetemes örökösül („*heredero y sucesor universal*”) mindig csak egyvalakit jelöltek meg („*siendo siempre un solo sucesor*”).¹¹ A spanyol trónöröklési jog nem is engedte (volna) azt, hogy az uralkodó országát esetleg „felossza” örökösei között – például Kasztíliát –, ezt az elvet a Habsburgok azonban az uralmuk alatt álló összes országra kiterjesztették. Sőt, nemcsak az egyes országokat nem lehetett megosztani, de az uralmuk alatt álló összes országnak a hitbizományi ordó szerinti „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul” („*inenagenable e impartible*”) való együttes birtoklását rendelték el.¹² A Habsburgok, illetve a Madrid és Bécs közötti szoros kapcsolatok következtében a Madridban megforduló osztrák arisztokraták ezt a szemléletet a 16. században Közép-Európába is elhozták, onnan került át hozzánk is, és jelent meg a 17–18. századi magyar köz- és magánjogban is a trónöröklés, illetve a családi hitbizományok alapításának törvénybe foglalása mentén.

A spanyol királyságok állami és társadalmi berendezkedését a feudalizmus és a hűbéri-ség határozta meg, a 16. század elejére a nemesi társadalom (*ricohombres, grandes, duques, marques, condes, vizcondes, barones, hidalgos*)¹³ a hűbéri alávetettség és jogi függőség következtében meglehetősen szétszakadt. A császárságban ugyanígy megvolt a feudális széttagolt társadalom, a Habsburgok spanyol földön tehát ebben újat nem láttak. Nem véletlen, hogy a feudalizmus eszmeiségét valló nyugatról Magyarországra került Habsburgok időszakában jelenik meg nálunk is az örökletes (feudális) címek használata szélesebb körben¹⁴ – az egyik ilyen a Hunyadi Jánosnak és utódainak Habsburg V. László királytól adományozott örökös beszercei grófság¹⁵ –, igaz, hozzá majd csak a kora újkorban kezdtek kapcsolódni közjogi jogosítványok, például a felsőtáblai tagság.¹⁶ Csak zárójelben érdemes megjegyezni, hogy Spanyolországban ezek a címek a mai napig tovább élnek, a 2014-ben elhunyt Cayetana Fitz-James Stuart (Alba hercegnője) több mint 50 nemesi címet tudhatott magáénak, és igaz, hogy hitbizomány már nincs Spanyolországban sem, ezek az egykori hitbizományok családi alapítványok formájában továbbműködnek.

¹¹ Fernández Álvarez 1982: (Testamento de Felipe II) 33.

¹² Fernández Álvarez 1982: (Testamento de Felipe II) 23.

¹³ Menéndez Pidal 2015: 167.

¹⁴ Neumann 2014: 95.

¹⁵ Teleki 1852: 270.

¹⁶ CJH. 1900: 1608. évi (k.u.) 1. tc.

RENDI GYŰLÉS TORO VÁROSÁBAN (1505) – A HITBIZOMÁNY SZABÁLYOZÁSA, JELENTŐSÉGE

Izabella királynő halálának (†1504) híre Brüsszelben érte örökösét, Johanna infánsnőt és annak hitvesét, Habsburg Fülöp főherceget. Fülöp azonnal Kasztília királyának (*Rey de Castilla*) kezdte hívatni magát – bár arra semmi jogalapja nem volt –, és ünnepélyes szertartás keretében meg is tartották a felavatást Brüsszelben, ahol Károly főherceg-infáns is részt vett.¹⁷ 1505 telén Kasztíliában Johanna királynő (1504–1555) nevében – bár távollétében, hiszen ekkor még Németalföldön tartózkodott – összehívták a rendi gyűlést (*Cortes*) Toro városába, ahol Johanna apja, Ferdinánd, mint kormányzó elnökölt. Kasztíliában az állami főhatalom a szuverén uralkodó személyében testesült meg, a törvényhozó, végrehajtó és a bírói hatalmat is az uralkodó gyakorolta, a rendi gyűlésnek a rendkívüli adók megszavazása és a trónörökös felesketése mellett csak konzultációs joga volt, igaz, az uralkodó a törvényt a rendi gyűlés keretében adta ki.¹⁸ A Habsburgok elképzelésével ellentétben a rendek jelentős része nem hajlott arra, hogy a főherceg (jogilag alaptalan) trónigényét támogassa. A torói törvénykönyv csak Johanna nevében adatott ki („*Doña Juana, por la gracia de Dios Reyna de Castilla, de León etc.*”), ami nevesíti gyermekeit is („*al Principe don Carlos, mi muy caro e muy amado hijo, e a los Infantes etc.*”), de említést sem tesz Fülöp főhercegről.¹⁹ Később Fülöp elérte ugyan, hogy királynak ismerjék el, hamarosan bekövetkező halála (†1506) miatt a Habsburgok (mindössze két hónapig tartó) uralma azonban összeomlott Kasztíliában, az majd csak 1518-ban, Károly társuralkodóvá válásával veszi újra kezdetét. A Habsburg fivérek az 1521–1522-es év folyamán megosztottak²⁰ a családi örökségen, „Károly a spanyol és a burgundi majorátusoknak lett a feje, az osztrák birtokok tekintetében pedig lemondott öccsének, Ferdinándnak javára, de fenntartva ennek ága megszakadása esetére az öröklés jogát”.²¹

A torói törvénykönyv (1505) átfogóan rendezte a magánjog egy részét; a család- és házasságjogot, az öröklésre vonatkozó szabályokat, illetve a hitbizomány alapításának, öröklésének rendjét, ez utóbbi talán összefüggésben állhatott azzal, hogy az iszlámnak új lendületet adott az oszmán hódítás, és hitbizomány szabályozásával az ország védelmi képességét kívánták megerősíteni. A félelmet igazolta a következő évtized(ek)ben fellángoló oszmán-spanyol vetélkedés kényszere a spanyol partok közelében. A törvénykönyv a hitbizomány alapítását királyi engedélyhez kötötte azzal, hogy a királyi engedély kiadásának

¹⁷ Parker 2019: 35.

¹⁸ Andrades Rivas 2006: 387.

¹⁹ Colmeiro 1882: Leyes de Toro.

²⁰ Liktör 2022: 24.

²¹ Csekey 1917: 108.

meg kell előznie magát az alapítást, kivéve, ha az engedély éppen a már megalapított hitbizományra vonatkozik.²² Kimondja, hogy az engedély ne veszítse érvényét a király halálával, hanem az továbbra is érvényben maradjon.²³ A törvény lehetővé teszi, hogy az alapító az alapítást követően – még ha ahhoz királyi engedély is járult – visszavonhassa az alapítást, kivéve, ha azt szerződésben vagy végrendeletben tette, és az arról szóló írást vagy a birtokot a jegyző előtt már át is adta, vagy valamely kegyes okból, például házasságkötés alkalmával tette, kivéve, ha a királyi engedély e visszavonásra vonatkozó záradékot tartalmazott.²⁴ A hitbizomány birtoka – tekintet nélkül arra, hogy az falu, erősség vagy bármely más dolog – a birtokos halálával minden birtokbaiktatás nélkül, *ipso facto* átszállt az örökösre.²⁵ Az öröklés az elsőszülöttség ordója szerint történt, ha a hitbizományi birtokosnak több gyermeke volt, akkor a legidősebb fiú, vagy ha az még az előd birtokos előtt elhunyt, akkor a tőle leszármazó örökösök – a képviseleti elv mentén – ugyancsak az elsőszülöttségi rendben kapják,²⁶ amely a *Partidas* szellemiségéhez igazodott.²⁷ A hitbizományi birtokot mindig csak egy személy kapja tehát, a többi várományos nem részesül benne.²⁸ Az alapítólevélben meghatározott várományosi kör nemléte (kihalta) esetén a hitbizományi vagyon a királyra szállott vissza.²⁹ A hitbizományi vagyonba eszközölt beruházással minden annak részévé vált, annak jogi sorsát osztotta, visszakövetelni nem volt lehetőség.³⁰ A hitbizományi birtokos tehát a vagyon élvezetébe jutott, szedte annak gyümölcseit (hasznait), de a vagyon felett rendelkezési joggal nem bírt, azt el nem idegeníthette, el nem zálogosíthatta stb.³¹ Miközben a hitbizomány biztosította a család gazdasági hátterét, hiszen elidegeníthetetlen, megterhelhetetlen vagyon(tömeg) volt, a jogintézmény szabályozása meglehetősen ellentétes folyamatokat generált. Részben elősegítette a királyi hatalom megerősítését, mivel az uralkodóhoz kellett fordulnia annak, aki hitbizományt akart alapítani – az arisztokrácia jelentős része ezt megtette –, másrészt koncentráta/biztosította az arisztokrácia katonai potenciálját a fenyegető oszmán/mór kihívással szemben. Ugyanakkor pedig olyan vagyoni koncentrációt eredményezett, amely a királyi hatalomra nézve fenyegetést is jelenthetett, ezért már 1534-ben korlátozták a hitbizományi vagyon értékének felső határát, ha az meghaladott egy bizonyos értéket, akkor meg kellett osztani a várományosok között.³² A hitbizomány

²² Colmeiro 1882: 42. cikkely.

²³ Colmeiro 1882: 43. cikkely

²⁴ Colmeiro 1882: 44. cikkely.

²⁵ Colmeiro 1882: 45. cikkely.

²⁶ Colmeiro 1882: 40. cikkely.

²⁷ Lopez Nevot 2005: 2760.

²⁸ Colmeiro 1882: 41. cikkely

²⁹ Martínez-Alcubilla 1885: Libro X, Título 17, Ley 10.

³⁰ Colmeiro 1882: 46. cikkely.

³¹ Lopez Nevot 2005: 2759.

³² Martínez-Alcubilla 1885: Libro X, Título 17, Ley 7.

virágkorát a Habsburg-időszakban (16–17. század) élte, a 18. században viszont már úgy vélték, hogy káros a gazdaságra és igazságtalan a jog előtt, ezért 1789-ben eltiltották újak alapítását, majd 1820-ban magát az intézményt is eltörölték.³³

A 16. század elején spanyol földről Közép-Európába „elszármazó” Habsburgok e szemléletet hozták magukkal a közjog terén a trónbetöltés rendjét illetően, „az is bizonyos, hogy Ferdinánd előtt az egységes hitbizományi gondolat lebegett, amellyel birtokait és országait tekintet nélkül azok eddigi alkotmányára, majorátussá akarta alakítani”,³⁴ de az arisztokrácia egy része is a magáévá tette a családi hitbizományok ötletét, amit át is hoztak Ausztriába, ahonnan osztrák közvetítéssel került a magyar jogba.

A SZENT KORONA ESZMEISÉGE ÉS A KIRÁLYI HATALOM MAGYARORSZÁGON

A magyar jogfelfogás alapvetően eltért a nyugati szemlélettől. Magyarországon soha nem volt feudalizmus, ha azon hűbériséget értünk, nálunk a Szent Korona-tan egy sajátos, egyedülálló eszmeiséget jelentett, amely a köz- és magánjogrendszerünket is meghatározta. A magyar jogfelfogás a közösségi elv mentén állott, a történeti hagyomány szerint a Vérszerződés (884) kikötötte, „hogy ami jószágot csak fáradalmaik árán szerezhetnek, mindegyiküknek része legyen abban”, illetve „hogy azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Álmost urukká, sem ők maguk, sem fiaik soha, semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből”.³⁵ Ebből fakadóan a magyar király soha nem volt szuverén, mivel az állami főhatalom a Szent Koronában, és a nem a király személyében testesült meg, a király nem önjogán gyakorolta az állami főhatalmat, hanem a Szent Koronával való koronázás közjogi aktusa által:

„De minekutána a katolikus hitre tértek és maguknak önként királyt választottak, úgy a törvényhozásnak, mint bármely birtokadományozásnak és minden bíraskodásnak hatalmát és jogát az uralkodással és kormányzással együttesen ez ország szent koronájának, melylyel Magyarország mindenik királyát megkoronázni szokták, joghatóságára és következképen a mi törvényesen rendelt fejedelmünkre és királyunkra ruházták át.”³⁶

³³ Lopez Nevot 2005: 2758.

³⁴ Csekey 1917: 92.

³⁵ Juhász 1932: 5.

³⁶ Hármaskönyv [a továbbiakban: CJH. 1897.] II. 3. 2. §.

Következésképpen az uralkodó nem saját jogán, és ennek következtében nem is önmaga gyakorolta az állami főhatalmat, láthatjuk ezt úgy a törvényhozó (királyi tanács, diéta), mint a bírói (önkormányzati bíróságok) vagy a kormányzati (vármegyék) főhatalom esetében is. Ezek a sajátos hatalomátruházási elmélet értelmében megoszlottak a király a rendek között. A magyar király jogállását – kezdetektől fogva – választás által nyerte, szemben a nyugati (esetünkben, ami releváns: az osztrák vagy a spanyol) örökléssel. A *primogenitúra* és a *seniorátus* elve az Árpádok idejében ugyan összeütközést váltott ki, de az – politikai jelentősége mellett – jogi értelemben az uralkodócsaládon belüli viszonyokban bírt jelentőséggel, közjogi vetülete annak nem volt,³⁷ Werbőczy ezt világosan leszögezi: „a fejedelmet is csak nemesek választják”.³⁸ Az ősi szokásjog szerint tehát a nemzet választotta a királyt, akinek fiági leszármazói közül ugyancsak maguk választották a következő uralkodót, ezt nevezi a jogtörténetírás választással vegyes öröklésnek, ahol „a jog az összességet illette meg, az egyes családtagoknak pedig csak igényük volt arra. Csak a nép választása alakította át az igényt egyedi joggá, változtatta át az egyén részére a *jus ad rem*-et *jus in re*-vé”.³⁹ A nemzet (rendek) választójoga annyiban volt tehát korlátozva, hogy a dinasztian belül választhattak szabadon, ha kihalt a fiág, akkor a választásukat jogi értelemben semmi nem korlátozta, nyilván csak a politikai realitás. Igaz, a Habsburgok még Mohácsot megelőzően kötöttek trónöröklési (magánjogi) szerződéseket Luxemburgi Zsigmonddal⁴⁰ (1402) majd Hunyadi Mátyással⁴¹ (1463) és Jagelló II. Ulászlóval⁴² (1491). Érdekes, hogy ezek a kontraktusok még szabad választást engedtek volna a dinasztian belül a magyar rendeknek, és azt sem várták volna el, hogy ugyanazt a személyt válasszák meg, mint aki az osztrák örökös tartományok felett uralkodik. Mivel azonban ezeket a magyar országgyűlések soha nem cikkelyezték be, azok közjogi erővel továbbra sem bírtak, következésképpen a magyar trónbetöltés korábbi, szokásjogi rendjét sem befolyásolták.⁴³ Ha ezek a magyar közjog szerint érvényesek lettek volna, akkor a Habsburg-ház „spanyol” ága (amelynek tagjai fiágon III. Frigyes és I. Miksa egyenesági leszármazói voltak) eleve öröklési jogigénnyel bírt volna. Mohácsot követően Habsburg I. Ferdinánd (1526–1564) választással nyerte el a magyar trónt, és bár a Habsburgok a korábbi öröklési szerződésekre hivatkozva – akkor is, és később is – hangoztatták a korábbi szerződéseken alapuló dinasztikus örökösödési jogigényüket, 1547-ben az országgyűlésen csupán a régi szokásjogot iktatták törvénybe. „Az ország rendei és karai magukat nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök

³⁷ Csekey 1917: 45.

³⁸ CJH. 1897: I. 3. 7. §.

³⁹ Csekey 1917: 3.

⁴⁰ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. X/4. Buda, 1841. 130–132.

⁴¹ Marczali 1902: 324–328.

⁴² Marczali 1902: 328–336.

⁴³ CJH. 1899: 1498. évi 45. tc.

időkre alávetették.⁴⁴ Az örökösök (*haeredes*) alatt a Tripartitumban egyértelműen megfogalmazott szöveg szerint csak a törvényes fiakat kell érteni, a női ágra a jogosultság nem terjedt ki.⁴⁵ Alapvetően eltért tehát a spanyol és a magyar állam- és jogfelfogás, a királyi hatalom és a trónbetöltés rendje. A témánk szemszögéből ennek ott van jelentősége, hogy a spanyol földről Ausztriába (1521) és Magyarországra (1526) „elszármazott” Habsburgok (I. Ferdinánd spanyol földön született, és 15 éves koráig ott is nevelkedett) jogfelfogását ez a spanyol szemlélet határozta meg, ami persze összeütközést provokált a magyar rendek és az udvar között. A Váradi egyezségben (1538) ugyanez a szemlélet tükröződik vissza, ahol is Ferdinánd fiága kihalása esetére bátyja, Károly és fiága örökösödési jogát is belefoglalták.⁴⁶ Azt, hogy I. Ferdinánd király azon döntésében, hogy az osztrák joggal szemben,⁴⁷ a német jognak megfelelően osztrák örökös tartományait felosztotta a fia között⁴⁸ (1543), mennyire volt hatással a német jogszemlélet vagy a saját személyes sorsa (annak idején minden örökséget bátyja, Károly kapott), nem igazán tudja visszafejteni már a történetírás. A Habsburgok alapvető érdeke volt, hogy az osztrák főhercegség, a magyar, valamint a cseh (és a császári) korona egy kézben legyen, I. Ferdinándnak e „törekvése világlik ki 1543. évi végrendeletéből és 1547. évi pótvégrendeletéből, amelyekben országait, köztük Magyar- és Csehországot is, az elsőszülöttségi jog alapján fiörököseire, azok kihalása után pedig ugyancsak a primogenitura alapján a leányokra hagyja. E rendelkezések azonban, mint tisztán házi jellegűek, a magyar államra ki nem terjedhettek”.⁴⁹ A Habsburgok a 16–17. század során végig azt akarták elérni Magyarországon, hogy a rendek mondjanak le választójogukról, és fogadják el az elsőszülöttségi elvet, erre azonban a magyarok nem voltak hajlandók egészen Buda (1686) – és az ország – oszmán megszállás alól történő felszabadításáig. Az 1687/88. évi pozsonyi diétán elfogadott törvény világosan fogalmaz:

„E Magyarországnak s kapcsolt részeinek összes karai és rendei kinyilatkoztatják, hogy mostantól jövőre s örök időkre senkit mást, mint fennczimzett Ő császári s királyi felségének saját ágyékából származott fiörökösei közül az első szülöttet (ugyanazt határozván az 1547-ik évi 5-ik s más e felől alkotott törvénycikkek) fogják törvényes királyuknak s uruknak ismerni.”⁵⁰

⁴⁴ CJH. 1899: 1547. évi 5. tc. 5. §.

⁴⁵ CJH. 1897: I. 17. 1. §.

⁴⁶ Marczali 1902: 397.

⁴⁷ Privilegium Maius [10] <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=29082>

⁴⁸ Ökröss 1866: 13.

⁴⁹ Csekey 1917: 96.

⁵⁰ CJH. 1900: 1687. évi 2. tc.

A Habsburg-ház spanyol ága nem tarthatott (volna) igényt a magyar trónra – bár ők ezt megtették –, végül Esterházy Pál nádor (1681–1713) vezényletével⁵¹ a spanyol Habsburgok öröklési jogát is becikkelyezték a magyar rendek:

„Ha pedig (a mit a Jó isten századokra kegyelmesen elhárítani méltóztassék) Ő császári s királyi felsége fiágának magvaszakadása bekövetkeznék, akkor az ilyen átszállandó s felveendő uralkodásban való utódlás (szintén megelőző s a fennkijelölt módon előre bocsátandó királyi biztosítás, s az említett hitlevélben foglalt cikkek elfogadása és az ezekre teendő eskü után) háruljon és menjen át Spanyolország királyának, második Károly urnak hasonlóképen fiágu magvára, s így csak abban az esetben (melyet Isten kegyelmes jósága távol tartson), ha ugy a fentisztelt Ő császári és királyi szent felségének, mint Spanyolország említett felséges királyának fimagva kihalna, nyerjen helyet a mondott karok és rendek ősi és régi helybenhagyott szokása, s előjoga a királyok választására s koronázására nézve.”⁵²

Az 1687/88. évi pozsonyi diétán a rendek elfogadták tehát az elsőszülöttséget és a választás nélküli örökösödés rendjét, de Magyarország továbbra sem lett örökös királyság, csupán a Habsburgok lettek Magyarország örökös királyai. Mit jelent ez? Egyrészt a trónöröklés rendjét immáron a törvény rögzítette, attól végrendeletileg, önkényesen/egyoldalúan eltérni nem lehetett, másrészt az uralkodó továbbra sem rendelkezhetett családi örökségként/családi patrimoniumként az országgal, mint ahogyan azt az osztrák örökös tartományokkal vagy a spanyol korona országaival a Habsburgok szabadon és sokszor megtették. A trónöröklés és a trónöröklési rend elfogadása ellenére továbbra sem önjogukon uralkodhattak Magyarországon, hiszen a törvény világosan kimondta, hogy:

„mindenkor és annyiszor, valahányszor ily felavatás újból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben foglalt cikkelyek előrebocsátandó elfogadása, vagy királyi biztosítása s e felől oly alakban, mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg, e Magyarországon belül, meg fogják koronázni.”⁵³

Igaz, hogy a 3. tc. hatálya II. Károly spanyol király halálával (†1700) megdőlt, a Habsburgok a spanyol örökség megszerzése érdekében kötöttek egy félig nyilvános, félig titkos családi egyezséget (*Pactum Mutuae Successionis*, 1703), ami a spanyol joggal (félig!) összhangban (kisegítő jelleggel!) lehetővé tette a nőági öröklést.⁵⁴ Ezt a megállapodást

⁵¹ Baranyai 1933: 86.

⁵² CJH. 1900: 1687. évi 3. tc.

⁵³ CJH. 1900: 1687. évi 2. tc.

⁵⁴ Csekey 1917: 163–173.

a spanyol örökösödési háború vége felé VI. Károly császár (1711–1740) nyilvánosságra hozta, és azt az osztrák örökös tartományokban egy rendelet formájában kihirdette⁵⁵ (*Pragmatica Sanctio*, 1713), Magyarországon azonban az 1687-es törvény miatt nem tudták (volna) érvényesíteni. A Rákóczi-szabadságharc utáni országgyűlésen (1712–1715) a dinasztia és a rendek kibékültek, és sikerült helyreállítani az alkotmányos rendet, de az udvar ekkor még nem tudta keresztülvinni a nőági öröklés lehetőségét – érdekes, hogy a horvát rendek arra már hajlottak volna⁵⁶ –, és megerősítették a fiági öröklést biztosító korábbi törvényt.⁵⁷ A nőági öröklést végül az 1722–1723. évi pozsonyi diéta becikkelyezte, azonban az osztrák jogszabályt nem egészében vette át, hanem csak a 3 ágra (Károly, József és Lipót leányágára) szorította a nőági öröklés lehetőségét, jelentősen szűkítve így a jogosulti kört az osztrák rendelethez képest, amely egészen I. Ferdinándig visszavitte azt.

„Ő legszentségesebb császári és királyi felsége férfiágának magvaszakadtával (mely magvaszakadást Isten legkegyelmesebben távol tartani méltóztassék) az öröklési jogon való utódlást e Magyarországon és koronájában, s az Isten segedelmével már visszaszerzett és visszaszerzendő ehhez tartozó részekben, országokban és tartományokban, felséges osztrák házában nőágára is és pedig első helyen a fentisztelt most uralkodó legszentségesebb császári és királyi felségnek. Azután, ennek magvaszakadtával, a néhai boldogult Józsefnek, S ezeknek is magvaszakadtán, a néhai dicső Lipótnak, császároknak s Magyarország királyainak ágyékából leszármazókra, és ezeknek törvényes, római katolikus, mind két nemü ausztriai főherczeg utódaira.”⁵⁸

A hitbizományi szemlélet az 1723. évi törvénykönyvben már világosan megjelenik azzal az elvvel, hogy a Habsburgok jogara alatt álló, „*feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul együttbirtoklandó*” országokat csak egyvalaki bírhatja, éppen úgy, mint ahogy a „spanyol monarchia” esetében is kimondták az uralkodók végrendeletei a 16–17. században.

„Az osztrák trónöröklési rend a hűbérjogon alapúlt, mely szerint a női hűbérben, mint a milyenek az osztrák örökös tartományok is voltak, a leányági öröklés csak *subsidiarius* volt, s arra egész 1740-ig a sor nem került. Elsőszülöttségi majoratussá az osztrák tartományok feletti uralmat II. Ferdinánd 1621. évi végrendelete tette, a József és Károly fi- és nőági leszármazóinak az utódlásban való egymásutánját az 1703. évi *pactum*

⁵⁵ Csekey 1917: 173–193.

⁵⁶ Vigyázó 1894: 17.

⁵⁷ CJH. 1900: 1715. évi 3. tc.

⁵⁸ CJH. 1900: 1723. évi 2. tc.

mutuas successionis állapította meg, és ezt világosabban Károlynak 1713. évi ápr. 19-iki nyilatkozata (osztrák *pragm. sanctio*) határozta meg.”⁵⁹

Az 1723. évi dekrétum az első törvényi megfogalmazása annak, hogy a Magyar Királyság és az osztrák örökös tartományok egy azonos személy uralma alatt kell, hogy álljanak, korábban ez csak gyakorlat volt, arra jogilag semmi kötelezettség fenn nem állt. Igaz, e spanyol szemlélet már II. Ferdinánd 1621-ben kelt végrendeletében és 1635-ös fiókvégrendeletében megjelenik,⁶⁰ de annak kötelező ereje Magyarország vonatkozásában nem volt.

„II. Ferdinánd 1621. május 10-i végrendeletében találkozunk először a majorátus kitételével, mint az osztrák birtokok egységét jelölő fogalommal. Majd 1635. augusztus 8-án kelt pótvégrendeletének a rendelkezései is elárulják, hogy amikor az ausztriai ház német ágának birtokait a régi germán feldarabolási elvvel szemben kifejezetten egy egységes majorátusban egyesítette, teljesen a spanyol közjog alapján állott.”⁶¹

A különböző európai hatalmak (pl a franciák) esetében jól megfigyelhető, hogy az országok egyes, különálló tartományainak, azok különböző jogrendjének letörése/egységesítése az ország területi egységének megteremtése/helyreállítása az abszolutista törekvések eredménye, amelyek jórészt a katonai-pénzügyi megfontolásokra vezethetők vissza. A Habsburgok esetében az országok egységének megteremtésére való törekvés jóval az abszolutizmus előtti évszázadokba nyúlik vissza, és annak a gyökere a spanyol hitbizományi jog. Az osztrák örökös tartományok a középkorban a Habsburg-ház különböző ágainak (alberti-ág, lipóti-ág) a kezén volt, I. Rudolf római királynak a német joggal összhangban tett adományának (1282) megfelelően. A német jog a fiúk fejenként egyenlő arányú öröklését mondta ki, ennek megfelelően a Habsburgok a fiúk között fel is osztották az örökséget. Ez persze azt jelentette, hogy a tartományok kormányzása – és így a hatalom is – szétforgácsolódott. Luxemburgi IV. Károly római császár (1355–1378) trónra lépése után kiadta a német aranybullát (1356), amelyben szabályozta a választófejedelmek (akik jogosultak a császárt megválasztani) államaiban a trónöröklési rendet – méghozzá a spanyol hitbizományi joghoz

⁵⁹ Ferdinandy–Schiller 1903: 196.

⁶⁰ Turba 1913: 6. „Das von Nuhn hinfüran, zu Ewigen Zeitten, alle unsere Erbkünigreich, Erzherzogthumber, Fürstenthumber, lande, und leüthe, sambt aller Ein- und Zugehörung, keines wegs, noch auf Einige weis, Es seye durch verrer Testament, Vermächt, Heüraths oder Einige andere benannte, noch unbenannte conträct zerthailt, oder zertrennt, sondern allezeit Inns gesambt auf denn Eltisten descendenten nach art und aufweisung des Juris Primogeniturae und Maioratus fallen und verstatmet werden solle.”

⁶¹ Csekey 1917: 109.

hasonlatosan – az elsőszülöttség és a feloszthatatlanság elve mentén.⁶² Igaz, hogy az osztrák örökös tartományok nem voltak és nem is lettek választófejedelemségek, mégis Habsburg IV. Rudolf osztrák herceg (1358–1365) ennek mintájára szakítani akart az osztrák tartományok széttöredezettségével és egyetlen uralkodó jogára alatt kívánta egyesíteni azokat. Annak érdekében, hogy ezt elérje számos „ösi” kiváltságlevelet (*Privilegium Maius*, 1358) íratott, amelyben szabályozta az öröklési rendet az elsőszülöttség és a feloszthatatlanság elve mentén.

„Azok a tartományok mindenkor a legidősebb fiúra szálljanak örökségképpen a jog szerint. Az osztrák hercegség pedig soha fel ne osztassék. Ha azonban, amit Isten ne engedjen, az osztrák herceg fiúutódok nélkül találna meghalni, hercegsége a legidősebb leányára szálljék”.

Azaz IV. Rudolf három alapelvet rögzít az „ösi” kiváltságlevélben; (1) az elsőszülöttség (*primogenitura*) rendjét, (2) az osztrák hercegségek feloszthatatlanságát, és (3) a kiegészítő jellegű nőági öröklést arra az esetre, ha a fiág kihalna. A rudolfi elképzelés az örökös tartományok egy kézben való egyesüléséről csak akként valósulhatott meg, hogy az oldalágak kihalnak, amire több, mint egy évszázadot kellett várni, és az utolsó oldalági rokon, Habsburg Zsigmond főherceg (†1496) lemondásával (1490) teljesedett be, csak III. Frigyes császár uralkodásának utolsó éveiben. Az ibériai félszigeten a középkorban hasonló törekvéseket látunk a különböző királyságok dinasztikus vagy személyes unióban való egyesítésére, amelybe a Habsburgok a 16. század elején „beleülnek”. Ahogyan már fentebb is említettem, az ibériai királyságok a 16–17. század során a Habsburgok uralma alatt végig megtarthatták saját alkotmányos berendezkedésüket, nyelvüket (portugálok, katalánok stb.), a franciához hasonló abszolutista, egységesítő folyamatot csak a Bourbonok hozták be a 18. században.

Miközben a Habsburgok részéről a 14–15. században látunk egy világos törekvést az osztrák örökös tartományok egyesítésére, a magyar uralkodókkal kötött 15. századi öröklési szerződések még (1) szabad választást engedtek (volna) a rendeknek a főhercegek közül, azaz nem rögzítettek öröklési rendet, (2) nem várták (volna) el ugyanazon személy uralmát a magyar korona és az örökös tartományok felett. Ebből kiindulva világosan kimutatható, hogy a spanyol hitbizományi szemlélet – talán az örökös tartományok 16. században bekövetkező újabb széttagoltsága okán – csak a 17. század elejére vált általánosan uralkodóvá Bécsben, amely az elsőszülöttség, az együttbirtoklás és a nőági öröklés behozatalával csak a 18. század elején került be a magyar jogba. A nőági öröklés elfogadására Magyarországon nem lett volna szükség, a Habsburgok enélkül is megtarthatták

⁶²Lásd az 1356. évi émet aranybulla 7. cikkelyét.

volna a magyar trónt, a fiág kihalása után a szabad királyválasztás visszaháramlása után a rendek szabadon megválaszthatták volna Mária Teréziát...

AZ ŐSISÉG, VALAMINT AZ EGY ÉS UGYANAZON NEMESI SZABADSÁG ESZMÉJE

Az ősiség ugyancsak a közösségi elv megnyilvánulása, amely az egész nemesi társadalmat meghatározta, ez élesen ellentétben állt a nyugati feudális jogfelfogással, ahol a nemesi társadalom (jogilag) teljességgel szétszakadt (nemes, báró, gróf, örgróf, herceg stb.) a hűbériség következtében. Tudjuk, hogy a 9. században a Kárpát-medencében a magyarság törzsi-nemzetségi szerveződés keretében telepedett le, az általuk elfoglalt területek (szállásbirtok) a nemzetségek közös tulajdonába kerültek.

„Meg lévén az Ország, mostani helyén alapítva, az ekép egy részben a foglalók közt felosztott földhöz járultak, a koronának fentartott részből osztott adományai az Árpád véreből származó királyoknak. A nemzetségek elkülönözve állottak.”⁶³

A nemzetségi területeket a családok között osztották fel, akik csak birtokolták a területet, de rendelkezési joguk nem volt felette, ami megakadályozta azt, hogy a vagyon kikerüljön a nemzetség tulajdonából. Werbőczy magyarázatában a keresztény államalapítással a király joga lett a birtokadományozás, de a föld főtulajdonjoga a Szent Koronát illette.⁶⁴ Szent István (1000–1038) dekrétuma a királyi adománybirtok (*donorum regis*) tekintetében a tulajdonjogot (*dominium directum*) a királynak tartotta fenn, a birtok és a használat joga (*dominium utile*) azonban átszállt a megadományozott lemenőire is.⁶⁵ Idővel az adományosok oldalrokonsága (az adományos nemzetsége) azonban a királyi adománybirtokra is igényt tartott, és gyakorlatba jött, hogy az adományos lemenői hiányában is a nemzetségen belül tartották a királyi adománybirtokot. Ennek kívánt gátat szabni Könyves Kálmán (1095–1116) dekrétuma, amely az adománybirtok öröklését az adományos lemenői hiányában az adományos testvérének és az ő lemenőinek körére szorította, és abból kizárta a nemzetség többi tagjait (ági öröklés).⁶⁶ A küzdelem azonban tovább folyt, végül a nemzetségek elérték, hogy a királyi adománybirtok tekintetében – lemenő örökös hiányában – szabad (vég)rendelkezési jogot kapjanak az adományosok, és csak

⁶³ Gosztonyi 1847: 1.

⁶⁴ Timon 1920: 11.

⁶⁵ CJH. 1899: Szent István II. k. 35. fejezet.

⁶⁶ CJH. 1899: Könyves Kálmán I. k. 20. fejezet.

akkor száll vissza a királyra, ha nemzetségben sincs senki, aki jogosult volna az öröklésre (Aranybulla).⁶⁷ Így alakult ki az ősiség eszméje, amely alatt a jogtörténettudomány szerint olyan kötött dolgot kell érteni, amely elidegeníthetetlen, megterhelhetetlen és jogelődről jogutódra legalább egyszer törvényes öröklés vagy osztály útján *átszállt*. A II. András (1205–1235) által kiadott Aranybulla lehetővé tette tehát bizonyos feltételek mellett az ősi vagyonról történő szabad (vég)rendelkezést, ami királyi engedéllyel már korábban is ismert volt.⁶⁸ A szöveg ugyan explicite nem nevesíti, hogy az ősi vagyonról beszél, de a szerzett vagyon esetén a rendelkezési jog eleve fennállott, csak az ősi vagyon esetében volt erősen korlátos e jogosítvány – a 13. században talán ennek hatására országszerte megindult az a folyamat, amely az addig közösen bírt nemzetségi vagyon felosztására irányult. A Heves és Borsod vármegyék határán elterülő béli nemzetségi birtokok felosztása is a 13. század második felében kezdődik el.⁶⁹ Érdekes párhuzam, hogy IV. Béla (1235–1270) dekrétuma (1267) az ősi birtok tekintetében még a nemzetség érdekeit védte, csak a szerzett birtok esetében engedte a szabad rendelkezési jogot,⁷⁰ az itáliai születésű és neveltetésű III. András (1290–1301) dekrétuma (1291) már kísérletet tett arra, hogy elmossa az ősi és a szerzett vagyon között a jogi különbséget azzal, hogy az ősi vagyon esetében is szabad rendelkezést biztosított.⁷¹ A 13–14. század fordulójára óriási bankházak és kereskedőtársaságok alakultak Itália északi területén, befolyásuk Európa-szerte érvényesült, számos európai királyi udvar (angol, francia, nápolyi stb.) az adósaik között volt. A 14. század közepén a különböző itáliai bankházak és kereskedőtársaságok összeomlása az 1340-es években gazdasági és társadalmi válságot okozott Nyugat-Európa-szerte. A gazdasági összeomlás hatására bekövetkező pusztító pestisjárvány (1348) után – az Itáliát éppen akkor (a nápolyi hadjáratok [1347/48, 1350] során) megjárt – Anjou Lajos királyunk (1342–1382) az országgyűlésen (1351) már kifejezetten az ősi vagyon feletti szabad rendelkezési jog kihagyásával erősítette meg II. András bulláját.⁷² A dekrétum a hitelezés nyugati formáját jelentősen szűkítette Magyarországon, védve így az államot és a társadalmat. Az, hogy az ősiség törvénybe foglalása összefüggésben áll a korabeli európai gazdasági helyzettel, világosan bizonyítja, hogy olyan, a korban értelme(zhete)tlen rendelkezéseket erősít meg, mint a Béla király idejében forgalomban volt dénárhoz való visszatérés vagy a király és a fia közötti konfliktusban oldalt választó

⁶⁷ CJH. 1899: 1222. évi 4. cikkely.

⁶⁸ Holub 1926: 233.

⁶⁹ Reiszig 1909: 57. „Mikófalva a Bél nemzetség ősi birtoka. E nemzetség a XIII. század második felébe szétosztván az ősi nemzetségi javakat, azt a részt, a hol a mai Mikófalva terül el, 1282-ben Rátót és II. Mikó nyerik. A helység II. Mikótól (1282–1327) vette nevét, a ki azt betelepítette s határait 1295-ben az ugyane nemzetségből származott Gergely fiaitól megvett birtokokkal gyarapította.”

⁷⁰ CJH. 1899: 1267. évi 6. 9. tc.

⁷¹ CJH. 1899: 1291. évi 26. tc.

⁷² CJH. 1899: 1351. évi dekrétum előbeszéd 11. §.

bárok sértetlensége. A Lajos-féle törvénykönyv explicite utal is a nápolyi hadjáratokra,⁷³ a hadszervezet alapvetően a földbirtokhoz kapcsolódott, annak biztosítása, védelme elemi érdeke volt a királynak is, és számos, úgy a nemesség, mint a jobbágság anyagi helyzetét segítő, illetve jogi státusát rögzítő szabályt hoztak meg. „Világos ezekből, hogy az Ország fentartásán kívül fő cél az vala, hogy a családok fenmaradjanak.”⁷⁴ A Lajos által megerősített ősiség egészen az 1848-as polgári átalakulásig megmaradt,⁷⁵ ugyanakkor a Habsburgok által, különösen a felszabadító háborút követően a 17–18. század fordulóján tett új adományok következtében a birtokok egy részét az ősiségtől eltérő, a királyi adománylevélben meghatározott öröklési rendben örökítették.

Az ősiségi törvény szellemiségében teljességgel igazodott az egy és ugyanazon nemesség (*una et eadem libertate*) eszméjéhez is. Már az Aranybulla ellehetetlenítette a közjogi méltóságok elmagánosítását, „egész megyét vagy akárminemű méltóságot örök jószágul vagy birtokul nem adunk”,⁷⁶ amivel „gyökerében támadja meg a feudalismust. A földbirtoknak és a vele összenőtt hivatalnak az örökjoggal kapcsolatos elsajátítása útján lettek Németországban és Franciaországban a nagy családok tagjai független fejedelmekké, az állam rovására közhatalommá”.⁷⁷ A főhatalom privatizációjának eltiltása mellett a nemesség egységét is megtartja, később Anjou Lajos 1351-es törvénykönyve világosan rögzítette is azt: „az országunk határai közt lakó valódi nemesek még az országunk határai közt fekvő hercegi tartományokban levők is, megannyian ugyanazon egy szabadsággal éljenek”.⁷⁸ Werbőczy a nemesség sarkalatos jogait az Aranybullára és az 1351-es törvénykönyv jogilag egységes nemesség eszméjére vezette vissza.

„Magyarországnak minden főpap, egyházfő és báró urai és többi mágnásai, nemesi és előkelői nemességükre és világi javaikra nézve, a szabadság, kivételesség és adómentesség egy és ugyanazon előjogát élvezik; nincs is valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága, a közjő előmozdításában és a haza védelmezésében előbb állanak a többi nemeseknél és méltóságuk s hivataluknál fogva méltán azok fölé emelkednek.”⁷⁹

⁷³ CJH. 1899: 1351. évi dekrétum előbeszéd 9. §.

⁷⁴ Gosztönyi 1847: 1.

⁷⁵ CJH. 1896: 1848. évi XV. tc.

⁷⁶ CJH. 1899: 1222. évi 16. tc.

⁷⁷ Andrássy 1901: 143.

⁷⁸ CJH. 1899: 1351. évi 11. tc.

⁷⁹ CJH. 1897: I. 2. 1–3. §.

„Az egy és ugyanazon hatalomnak való alávetettség, vagyis az *una eademque libertas, nobilitas* jelenti a korona illetőleg a király alá való közvetlen tartozást, tehát a hűbéri közvetettség kizárását.”⁸⁰ Magyarországon sajátos familiaritás alakult ki, amely a nemesség jogi egységét nem bontotta meg, bár „már régen Mohács előtt jelentkeznek nálunk apáról-fiura átöröklődő családi jellegű czimek, eredeti alapon ugyan, de némileg – azaz czim voltukban – külföldi mintára s a külföld befolyása alatt”.⁸¹ A középkori egy és ugyanazon nemesség eszméje a Mohács utáni Habsburg-időszakban a nyugati feudális behatás felerősödése következtében aztán valóban sérelmet szenvedett, aminek többek között következménye volt, hogy a Magyarországon korábban jogilag egységes országgyűlés is kettévált, alsó- és felsőtáblára.⁸² Ezzel együtt igaz, hogy „a magyar társadalom és alkotmány fejlődésének főága a rendiség volt, a hűbériség pedig csak mellékágaként jelenik meg”.⁸³

Az ősiség tekintetében a Tripartitum (1514) fogta össze részletesen a vonatkozó törvényi és szokásjogot, Werbőczy felfogásában már minden birtokjog a királyi adományból (*ex donationibus serenissimorum dominorum regum Hungariae habent*) származott.⁸⁴ Werbőczy a Szent Korona-tan eszmeiségéből vezeti le a király birtokadományozási jogát⁸⁵ és azt, hogy a nemzetség kihalása esetén a birtok oda is száll vissza, hiszen minden birtok gyökere a Szent Korona (*radix omnium possessionum*).⁸⁶ A magyar jog alapvetően két jószágtypust különböztetett meg, az ősi és a szerzett (vásárolt, adományozott) vagyont. A vásárolt jószágok tekintetében szabad rendelkezési joga volt a tulajdonosnak,⁸⁷ az adománybirtok esetében a királyi adománylevél határozta meg az utódlást. Az ősi vagyonban a jogelőd és a jogutód nem, mint örökös és örökös állnak egymással szemben, hanem mint közös birtokosok, akik legfeljebb a használat tekintetében osztják fel azt, de a család, a nemzetség tulajdonában marad. „A magyar nemzethél az egyéniség elve sohasem emelkedett az államiság elve fölé, hogy közéletében a magánjogi irány, a magánfüggőségi viszony sohasem győzött a közjogi irány fölött.”⁸⁸ Az ősi vagyonból – a közösségi, nemzeti elvnek megfelelően – minden törvényes fiúgyermek egyenlően részesedett,⁸⁹ a leányok csak az ún. leánynegyedek kapták meg.⁹⁰ Az ősi vagyont a birtokosok – az arra jogosan

---

⁸⁰ Illés 1910: 163.

⁸¹ Schiller 1900: 189.

⁸² CJH. 1900: 1608. évi (k. u.) 1. tc.

⁸³ Bónis 2003: 308.

⁸⁴ CJH. 1897: I. 13.

⁸⁵ CJH. 1897: I. 3. 6. §.

⁸⁶ CJH. 1897: I. 10.

⁸⁷ CJH. 1897: I. 57.

⁸⁸ Timon 1920: 7.

⁸⁹ CJH. 1897: I. 40. 2. §.

⁹⁰ CJH. 1897: I. 88.

igényt tartó kör – hozzájárulása nélkül⁹¹ nem lehetett elidegeníteni vagy megterhelni,⁹² ha az meg is történt, akkor is visszaváltható volt akár az atyafiak részéről is.⁹³ Ez jelentette a hitelezés gátját és egyben védte a birtokos családot.

A hitbizomány a magánjogban Ausztriában a 16. században már az arisztokrácia körében megjelent a Madrid és Bécs közötti szoros összeköttetés következtében; kiváló példa erre Hans von Khevenhüller madridi császári követ (1576–1606), aki ausztriai családi birtokait spanyol mintára hitbizománnyá alakítja át császári engedéllyel.⁹⁴ Az intézmény a 17. században a magyar arisztokrácia körében is megjelenik osztrák közvetítéssel, elsősorban a Thurzó, Esterházy, Pálffy, Illésházy, Nádasdy, Erdődy, Zichy családok körében.⁹⁵ Esterházy Pál nádor szorgalmazására az országgyűlés (1687) lehetővé tette a magyar szokásjog (ösiség) eszmeiségével szemben a hitbizomány alapítását szerzett javakra (!) a bárók körében,⁹⁶ majd később (1723) ezt a lehetőséget a nemesség számára is kiterjesztette a diéta.⁹⁷ Érdekesség, hogy amíg az ösiséget a polgári átalakulással eltörölték, addig a hitbizomány megmaradt, sőt a Horthy-korszakban megpróbálták a parasztság körében is meghonosítani,⁹⁸ a II. világháború után a kommunista hatalom azt eltörölte.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A spanyol és a magyar jog összehasonlítása elsősorban annak fényében nyer értelmet és jelentőséget, hogy a 16. század elején mindkét ország közel egy időben – Kasztília (1516/1518), Magyarország (1526) – egy uralkodócsalád (Habsburg) uralma alá került, ami úgy az állami, mint a társadalmi életben is érezte a hatását Magyarországon, és ez megmutatkozott a köz- és magánjog fejlődésének tekintetében is, még akkor is, ha a magánjogra csak szűk körben hatott. A magyar trónbetöltés rendjének alapvető megváltozásában, a dinasztia örökös királyságának (1687), majd pedig a nőági öröklés lehetőségének (1723) elfogadásával párhuzamban a magánjog területén is megjelent a magyar jogban a spanyol hitbizomány. A hitbizománynak, mint dologi intézménynek a behozatala a magyar jogba (1687), majd pedig az alapítás lehetőségének a köznemesség előtti megnyitása (1723) látványosan igazolja a spanyol jogszemlélet megjelenését, ami a Habsburgok, illetve az osztrák és a magyar arisz-

⁹¹ CJH. 1897: I. 60.

⁹² CJH. 1897: I. 58.

⁹³ CJH. 1897: I. 83.

⁹⁴ Alvar Ezquerro 2015: 103.

⁹⁵ Peres 2014.

⁹⁶ CJH. 1900: 1687. évi 9. tc.

⁹⁷ CJH. 1900: 1723. évi 50. tc.

⁹⁸ CJH. 1936. évi XI. tc.

tokrácia madridi kapcsolatának tudható be. A hitbizomány magyarországi szabályozását az udvarhű és a spanyol Habsburgokkal is igen szoros (családias) viszonyt (Miklós és Pál nádorok is megkapták az aranygyapjas rendet a spanyol királytól) fenntartó Esterházyak szorgalmazták. A sors különlegessége, hogy több mint 300 év távolából a legfelsőbb bírói fórum előtt lévő ügy egyik „főszereplője” éppen az az Esterházy Pál nádor, aki a hitbizomány magyarországi legfőbb szorgalmazója.

FORRÁSOK

- CJH. 1896: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1836–1868)*. Márkus Dezső (szerk.) Franklin, Budapest.
- CJH. 1897: Werbőczy István: Hármaskönyv. *Corpus Juris Hungarici*. Márkus Dezső (szerk.) Franklin, Budapest.
- CJH. 1899: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1000–1526)*. Márkus Dezső (szerk.) Franklin, Budapest.
- CJH. 1899: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1526–1608)*. Márkus Dezső (szerk.) Franklin, Budapest.
- CJH. 1900: *Corpus Juris Hungarici (1608–1657)*. Márkus Dezső (szerk.) Franklin, Budapest.
- CJH. 1900: *Corpus Juris Hungarici (1657–1740)*. Márkus Dezső (szerk.) Franklin, Budapest.
- Colmeiro, Manuel 1882: *Cortes de los antiguos Reinos de León y de Castilla*. Tomo IV, Real Academia de la Historia, Madrid.
- Constitución española de 1978 <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229>
- De Portonariis, Andrae 1555: *Las Siete Partidas glosadas por el licenciado Gregorio Lopez*. Salamanca.
- Fernández Álvarez, Manuel 1982: *Testamento de los reyes Habsburgo (Carlos V, Felipe II, Felipe III, Felipe IV, Carlos II)*. Madrid.
- Juhász, Ladislaus 1932: Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Marczali, Henricus 1902: *Fontium Historiae Hungarorum*. Athenaeum, Budapest.
- Martínez-Alcubilla, Marcelo 1885: *Códigos Antiguos de España, Novísima Recopilación*, Libro X, J. López Camacho, Madrid.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Alvar Ezquerro, Alfredo 2015: *El embajador imperial Hans Khevenhüller (1538–1606) en España*. BOE, Madrid.
- Andrades Rivas, Eduardo 2006: Los Reyes Católicos y las instituciones jurídicas. *Actualidad Jurídica* (13.) 371–391.
- Andrássy Gyula 1901: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. Budapest.
- Ballabás Dániel 2010: Haynau magyarországi hitbizománya. *Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae* XXXVII. 115–121.
- Baranyai Béla 1933: Hogyan történt az 1687/88 évi 1-4. törvénycikk szerinti törvényszöveg becikkelyezése. *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve*. (3.) 65–104.
- Bónis György 2003: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest.
- Csekey István 1917: *A magyar trónöröklési jog*. Budapest.
- Ferdinandy Gejza – Schiller Bódog 1903: A Pragmatika Sanctio és a házi törvények. Budapest, *Magyar Jogászegyleti Értekezések* XXVI, (5.) 193–258.
- Fernández Álvarez, Manuel 1985: Los Austrias mayores, ¿Monarquía autoritaria o absoluta? *Studia historica. Historia moderna* (3.) 7–10.
- Gosztonyi Miklós 1847: *Ősiség*. Pest.
- Holub József 1926: *Végrendeleti jogunk kialakulása*. Akadémiai Értekezések.
- Illés József 1910: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története*. Budapest.
- Liktor Zoltán Attila 2022: Pactum Mutuae Successionis (1522) A Habsburg-ház szétválasztása egy „spanyol” és egy „osztrák” ágra? – Kísérlet egy félreértés/fogalom tisztázására a brüsszeli szerződés aláírásának 500. évfordulóján. *Jogtörténeti Szemle* 2022/2, 22–31. <https://doi.org/10.55051/JTSZ2022-2p22>
- Lopez Nevot, José Antonio 2005: *Una aproximación doctrinal al mayorazgo castellano: el «Tratado Legal sobre los Mudos» del licenciado Lasso (1550)*. Coimbra, 2757–2768.
- Marczali Henrik 1902: *A magyar történet kútjöineinek kézikönyve*. Budapest.
- Menéndez Pidal, Faustino 2015: *La nobleza en España: ideas, estructuras, historia*. BOE, Madrid.
- Martí Tibor 2015: Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál. In: Ács Pál – Buzási Enikő (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Budapest, 49–66.
- Martí Tibor 2018: Esterházy Miklós nádor aranygyapjas rendi tagságával összefüggő levéltári források. *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 211–243.

- O’Callaghan, Joseph F. 2019: *Alfonso X, the Justinian of His Age: Law and Justice in Thirteenth-Century Castile*. Ithaca and London.
<https://doi.org/10.7591/9781501735905>
- Martí Tibor 2018: Los caballeros húngaros de la Orden del Toisón y su actividad militar contra el Imperio Otomano en el siglo XVII. In: Magdalena de Pazzis Pi Corrales – Jesús Cantera Montenegro (ed.): *Armamento y equipo para la guerra*. Madrid, Cátedra Extraordinaria de Historia Militar de la Universidad Complutense de Madrid, 443–469.
- Ökröss Bálint 1866: A sanctio pragmatica. *Jogtudományi Közlöny*, 11–13.
- Parker, Geoffrey 2019: *Carlos V – Una nueva vida del emperador*. Madrid.
- Peres Zsuzsanna 2014: *A magyar „hitbizományi” jog kezdetei*. Pécs.
- Reiszig Ede 1909: Heves vármegye községei. In: Borovszky Samu: *Heves vármegye*. Budapest.
- Püski Levente 2020: Vélemények és adatok: Hitbizományok a két világháború közötti Magyarországon. In: Püski Levente: *Kultúra, művelődés, agrárium. Tanulmányok ifj. Barta János 80. születésnapjára*. *Speculum Historiae Debreceniense* (29). Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 295–308.
- San Miguel Pérez, Enrique 1996: España y sus Coronas. Un concepto político en las últimas voluntades de los Austrias hispánicos. *Cuadernos de Historia del Derecho* (3.) 253–270.
- Schiller Bódog 1900: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Budapest.
- Sempere y Guarinos, Juan 1805: *Historia de los vínculos y mayorazgos*. Imprenta de Sancha, Madrid.
- Teleki József 1852: *Hunyadiak kora Magyarországon* II. kötet. Pest.
- Timon Ákos 1920: *A Szent Korona elmélete és a koronázás*. Budapest.
- Turba, Gustav 1913: *Die Pragmatische Sanktion*. Wien.
- Vigyázó Ferenc 1894: *A Pragmatica Sanctio (közjogi értekezés)*. Budapest.

TWO „WORLDS” – ONE ROYAL FAMILY

by Attila Zoltán Liktor

Summary

The comparison of Spanish and Hungarian law is meaningful and significant primarily in the light of the fact that at the beginning of the 16th century both countries came under the rule of the same ruling family (the Habsburgs) at almost the same time – Castile (1516) and Hungary (1526) – which had an impact on both state and social life in Hungary, and this was also reflected in the development of public and private law. In parallel with the fundamental change in the order of succession to the Hungarian throne, the adoption of hereditary kingship (1687) and the possibility of female succession (1723), Spanish influence can also be detected in the field of private law. The introduction into Hungarian law of the feudal tenure as an institution in rem (1687) and the opening up of the possibility of foundation to the common nobility (1723) provide striking evidence of the emergence of the Spanish legal approach. The Esterházys, who had a close (family) relationship with the Spanish Habsburgs (the Spanish king had granted the Order of the Golden Fleece to the Palatines Miklós and Pál), were the ones who pushed for the introduction of the feudal tenure in Hungary. It is a curious coincidence that, more than 300 years on, one of the ,protagonists’ of the case before the Supreme Court is the very same Palatine Esterházy who is the main promoter introduction of feudal tenure in Hungary. In 2022, the Curia was forced to rule on a case – known in the press as the Esterházy treasures – in which the question of the tenure and its interpretation was at the heart of the trial.

Keywords: Kingdom of Spain, Kingdom of Hungary, private law, tenure, Habsburgs